

Časopis Centra za empirijska istraživanja religije

Religija
& Tolerancija

UDC 316

ISSN 1451–8759

e-ISSN 1821–3545 (Online)

RELIGIJA I TOLERANCIJA

Časopis Centra za empirijska istraživanja religije

Broj 29

Novi Sad, Vol. XVI, N° 29, Januar – Jun, 2018.

RELIGIJA I TOLERANCIJA

Časopis Centra za empirijska istraživanja religije

Pokrenut kao zbornik 2002. Kao časopis izlazi od 2004.

CEIR, Novi Sad
Filozofski fakultet, dr Zorana Đinđića 2
<http://www.ceir.co.rs>

Glavni i odgovorni urednik:
prof. dr Zorica Kuburić, Filozofski fakultet, Novi Sad

Zamenik glavnog i odgovornog urednika:
dr Danijela Grujić, CEIR, Novi Sad

Izdavački savet:
akademik dr Vladeta Jerotić (SANU, Beograd)
prof. dr Đuro Šušnjić (CEIR, Novi Sad)
MA Ana Zotova (Univerzitet u Beogradu)
prof. dr Aleksandar Santrač (WU, Washington)

Članovi uredništva:
prof. dr Dragoljub B. Đorđević (Univerzitet u Nišu)
prof. dr Milan Vukomanović (Univerzitet u Beogradu)
prof. dr Aleksandar Prnjat (Univerzitet Alfa BK, Beograd)
prof. dr Zoran Matevski (Univerzitet u Skoplju)
prof. dr Ivan Cvitković (Univerzitet u Sarajevu)
prof. dr Sergej Flere (Univerzitet u Mariboru)
prof. dr Ankica Marinović (Univerzitet u Zagrebu)
prof. dr Nonka Bogomilova (Bulgarian Academy of Sciences, Sofija)
prof. dr George Wilkes (University of Edinburgh)
prof. dr Miroslav Volf (Yale University)

Lektura: Ljiljana Čumura

Dizajn i kompjuterska podrška: Boško Bjelica

Fotografija na koricama: Ivan Weitzenfeld

Časopis ima naučnu orijentaciju. Izlazi dva puta godišnje.

Tiraž: 300 primeraka

Štampa: Čigoja štampa, Beograd

Objavljivanje ovog časopisa omogućili su:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Ministarstvo pravde - Uprava za saradnju s crkvama i verskim zajednicama

UDC 316

ISSN 1451–8759
e-ISSN 1821–3545 (Online)

RELIGION AND TOLERANCE

Journal of the Center for Empirical Research on Religion

Number 29

Novi Sad, Vol. XVI, N° 29, January – June, 2018

RELIGION AND TOLERANCE

The Journal of the Center for Empirical Research on Religion

Launched as an anthology in the year 2002.

Issued as a journal from the year 2004.

CEIR, Novi Sad,
Faculty of Philosophy, dr Zorana Đinđića 2
Tel/fax +381 21 485 3852
<http://www.ceir.co.rs>

Editor in chief: Zorica Kuburić, PhD, University of Novi Sad
Editor-in chief deputy: Danijela Grujić, PhD, CEIR, Novi Sad

Advisory board:

academician Vladeta Jerotić (SANU, Belgrade)
Đuro Šušnjić, PhD (CEIR, Novi Sad)
Ana Zotova, PhD candidate (University of Belgrade)
Aleksandar S. Santrač, PhD (WAU, Washington)

Editorial board:

Dragoljub B. Đorđević, PhD (University of Niš)
Milan Vukomanović, PhD (University of Belgrade)
Aleksandar Prnjat, PhD (University Alfa BK, Beograd)
Zoran Matevski (University of Skopje)
Ivan Cvitković, PhD (University of Sarajevo)
Sergej Flere, PhD (University of Maribor)
Ankica Marinović, PhD (University of Zagreb)
Nonka Bogomilova (Bulgarian Academy of Sciences, Sofia)
George Wilkes (University of Edinburgh)
Miroslav Volf (Yale University)

Proofreading: Ljiljana Ćumura, *English Reader:* Roger Howarth

Designed: Boško Bjelica

Cover photography: Ivan Weitzenfeld

The journal publishes peer reviewed scholarly work.

Published twice a year.

Number of copies printed: 300

Printed by: Čigoja štampa, Belgrade

The publication of this journal was made possible by the:
Ministry of Education, Science and Technological Development
Ministry of Justice - Office for Cooperation with Churches and Religious Communities

SADRŽAJ

ISTRAŽIVANJA

Dorđe Luković, ŽILAVOST RELIGIJE I (JOŠ) NEISPUNJENA PROROČANSTVA	7
Tibor Tonhaizer, DISTINCTIVE FEATURES OF SOLAR RELIGIOUS POLICY DURING THE PRINCIPATE PERIOD	27
Zoran Kindić, ŠTA ODREĐUJE ONOSTRANU SUDBINU DUŠE?	37
Savka Karan, SIMBOLIZAM DOBA VODOLIJE U SLUŽBI IZGRADNJE UNIVERZALNE RELIGIJE	47
Ruža Knežević, OD STIDA I LUTANJA DO JEVREJSKE TEME.....	67
Bojana Vukojević, TRANSFORMACIJE RELIGIJSKOG IDENTITETA U SAVREMENOM DOBU	77
Anja Abramović, PREOBRAĆANJE HULIGANA	89
Mladen Aleksić, CIONIZAM: ISTORIJSKO-RELIGIJSKI OSVRT	99
Nikola Popović, ISTORIJSKI RAZVOJ I POREDAK ZAUPKOJENIH SLUŽBI U POSTIKONOBORAČKOJ VIZANTIJI.....	121
Ljiljana Ćumura, BOGOSLUŽBENI JEZICI	133
Ana Zotova i Zorica Kuburić, PRESENTATION OF RESULTS OF RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND RECONCILIATION	149

PRIKAZI I OSVRTI

David Vještica, ZAKONSKI OKVIRI CRKAVA I VERSKIH ZAJEDNICA U REPUBLICI SRBIJI	165
Dražen Pavlica, KULTURA SVETOG	175

PREVOD

Matthias Warkus, DA LI POSTOJI BOG?	179
Andreas Pfeifer, MALE GRUPE – VELIKI ZNAČAJ	181

PRIČA I PESMA

Marija Vasić, JELENINIM SINOVIMA.....	185
Liza Neuhaus, ŽIVOT	188

CONTENT

RESEARCH

Dorde Luković, THE TOUGHNESS OF RELIGION AND (STILL) UNFULFILLED PROPHECIES	7
Tibor Tonhaizer, DISTINCTIVE FEATURES OF SOLAR RELIGIOUS POLICY DURING THE PRINCIPATE PERIOD	27
Zoran Kindić, WHAT DETERMINES SOUL'S DESTINY IN LIFE AFTER DEATH?	37
Savka Karan, SIMBOLISM OF THE AGE OF AQUARIUS AT THE SERVICE OF CONSTRUCTION OF A UNIVERSAL RELIGION	47
Ruža Knežević, FROM SHAME AND WANDERING TO THE JEWISH QUESTION	67
Bojana Vukojević, TRANSFORMATION OF RELIGION IDENTITY IN A MODERN AGE	77
Anja Abramović, CONVERSION OF HOOLIGANS	89
Mladen Aleksić, ZIONISM: HISTORICAL AND RELIGIOUS REVIEW	99
Nikola Popović, HISTORICAL DEVELOPMENT AND THE ORDER OF SERVICES FOR THE DEPARTED IN THE POST-ICONOCLASTIC BYSANTIUM	121
Ljiljana Čumura, LITURGICAL LANGUAGES	133
Ana Zotova i Zorica Kuburić, PRESENTATION OF RESULTS OF RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND RECONCILIATION	149

VIEWS AND REVIEWS

David Vještica, LEGAL FRAMEWORK OF CHRISTIANS AND RELIGIOUS COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF SERBIA	165
Dražen Pavlica, CULTURE OF THE SAINT	175

TRANSLATIONS

Matthias Warkus, GIBT ES EINEN GOTT?	179
Andreas Pfeifer, KLEINE GRUPPE - GROSSE WIRKUNG	181

STORY AND POEM

Marija Vasić, TO THE SONS OF JELENA	185
Liza Neuhaus, LIFE	188

Ljiljana Čumura
Društvo članova Matice srpske
Bačka Palanka
ljcumura@yahoo.com

UDK: 2-528:81'276.6
Pregledni rad
Datum prijema: 1.10.2017.

BOGOSLUŽBENI JEZICI

Rezime

Jezik je instrument za proučavanje kulture i civilizacijskih domena. Pomoću jezika se proučavaju odgovarajući kulturni, odnosno civilizacijski segmenti. Jezik je pokazatelj pravog stanja stvari u duhovnom životu društva. U svakoj oblasti: umetnosti, nauci, sportu, politici, uopšte, kao i u svakoj oblasti društvenog života, postoji jezik koji je u upotrebi. Tako i crkva i religije imaju svoje jezike. U radu autorka daje prikaz i istorijski razvoj nekoliko jezika koji se koriste ili su se koristili u bogoslužju: hebrejskoj, sanskrita, latinskog, grčkog, nemačkog, engleskog i slovenskih jezika. Autorka analizira diglosiju - stanje u kojem se jedno društvo služi sa dva jezička tipa, funkcionalno diferencijalnim tako da se jedan od njih oseća kao „viši“, oplemenjen, otmeniji i učeniji, a drugi kao „niži“, narodski i jednostavniji. Ovakva situacija je bila prisutna sa romanskim i latinskim jezikom u katoličkom delu Evrope, sa grčkim jezikom u vizantijskim oblastima, sa klasičnim arapskim u islamskim zemljama i sa sanskritom u Aziji, ali je najviše bila prisutna kod Slovena. Ispisani redovi navode na razmišljanje da li je diglosija, odnosno jezičko dvojstvo, uticalo da se uz pomoć jezika doprinese kulturnoj i psihološkoj nadmoći sveštenstva nad „neposvećenima“ ili je pak zahvaljujući diglosiji sprečeno da modernizovanje jezika ili prevođenje na nove jezike ugrozi autentičnost tekstova i otvori puteve pogrešnim tumačenjima. U svakom slučaju, narodi sazrevaju, kao i pojedinci. Isto tako – jezici se rađaju jednaki, ali „odrastaju“ nejednako i u tom svom pokazivanju i skrivanju jezik je podložan raznovrsnim i stalnim promenama, koje su prisutne i u današnje vreme.

Ključne reči: bogoslužbeni jezici, diglosija, Biblija

Uvodna reč

*U početku bješe riječ,
i riječ bješe u Boga,
i Bog bješe riječ.*

...

*Sve je kroz nju postalo,
i bez nje ništa nije postalo što je postalo.
U njoj bješe život, i život bješe vidjelo ljudima.
(Jevanđelje po Jovanu, 1. glava)*

„Dakle, sve je jezik i sve je u jeziku“, napisao je Đuro Damjanović u svojoj pesmi „Jezik je zlato“. Tako je jezik prisutan i u religijama.

On (jezik) je pokazatelj pravog stanja stvari u duhovnom životu svakog društva. U svakoj oblasti: umetnosti, nauci, sportu, politici, uopšte, kao i u svakoj oblasti društvenog života, postoji jezik koji je u upotrebi. Tako i crkva i religije imaju svoje jezike. Jezik crkve možemo upoznati i preko muzike koja se koristi u bogoslužnjima, isto tako „ako želimo doznati kako se jednom državom upravlja, poslušajmo njenu muziku“. Mišljenje i pevanje pripadaju jedno drugom. Njihov susret i spoj se prožima kroz jezik.

„Pošto se sudbina jezika temelji u svagdašnjem odnošenju nekog naroda prema biću, to će nam se pitanje bića najunutrašnjije preplitati sa pitanjem jezika. (...) Jezik određen kao 'kuća bića' jeste sam 'događaj'. Jezik je događaj u tom smislu što stvara svet, ili što se s njim rađa svet. On otvara povesni horizont u kome se za jedan narod može nešto uopšte pojaviti. U tom pogledu jezik je početak, nacrt koji u sebi nosi mogućnost pojavljivanja svega potonjeg, ali i mogućnost zatvaranja horizonta. On je događaj u smislu ustanovljavanja jedne paradigme razumevanja sveta, i stoga, on je monolog“ (Hajdeger, 1995: 25-26). Jezik je monolog, jer „jedino on istinski govori aficirajući sam sebe preko čoveka koji mu celovito pripada. U toj celovitosti pripadanja nalazi se mogućnost unutrašnjeg razgovora kao samopokazivanja i samoskrivanja. Jezik je istovremeno pokazivanje i skrivanje“ (Isto, 28).

U tom svom pokazivanju i skrivanju jezik je podložan raznovrsnim i stalnim promenama. Kako Radovanović (1997) primećuje jezik „ima svoju spoljašnju (...) i unutrašnju istoriju (...). I kada bi se on neprekidno stihijno, nekontrolisano menjao, i kada se uopšte ne bi menjao, to bi jednako otežavalo ili čak onemogućavalo komunikaciju među njegovim nosiocima“ (Radovanović, 1997: 62). Jezik je ljudski fenomen, nije entitet koji se izolovano od drugih čovekovih entiteta može proučavati. On (jezik) je „privilegovana ljudska tvorevina“, kontekstualna pojava, „neodvojiv deo svakodnevnog iskustva ljudi, kao vazduh koji stalno udišemo i ne primećujemo ga“ (Bugarski, 1996: 13).

Međutim, jezik nije samo način da se izraze misli; jezik je i način mišljenja. Svaki čovek misli na određenom jeziku. Od bogatstva tog jezika, od poznavanja reči koje označavaju pojmove, zavisi i uobličenje misli i saznanja. Pomoću jezika čovek stupa u aktivan kontakt sa tekovinama i dinamikom civilizacije. I stoga je jezik deo kulturne celine sa kojom je u funkcionalom odnosu. On je „proizvod i delo zajedničkog života ljudi“ (Koković, 2000: 45). Ali i pored toga što je jezik način mišljenja tj. način da se izraze misli, ipak se često jezik i misao ne poklapaju. „Kad god dolaze u međusobni kontakt jezik uvek pobeđuje i prisiljava misao da uzme onaj oblik koji je moguć“ (Isto, 46).

Bogoslužbeni, sveti i liturgijski jezici

Gubarski (1996) navodi da su „prema starim Persijancima tri osnovna jezika bila arapski, persijski i turski. Prema legendi, zmija koja je zavela Evu govorila je arapskim, najzavodljivijim jezikom na svetu, Adam i Eva razgovarali su na persijskom, najpoetičnijem, dok se arhangel Gavrilo služio turskim, najopasnijim“ (Bu-

garski, 1996: 96), a „Herodot beleži neobičnu povest o starom kralju Psametihu koji je ogledom na živoj deci došao do saznanja da je najstariji jezik na svetu frigijski, da bi kasnije ovom slavom bili ovenčani hebrejski i sanskrit“ (Isto, 87).

Vavilonska kula i njena gradnja su središte i osnovna shvatanja o postanku i deobi jezika. Kada su Nojevi sinovi naselili Senar odlučili su da naprave grad i kulu, kojoj će vrh biti do neba, do carstva Božijeg. „A Gospod siđe da vidi grad i kulu, što zidahu sinovi čovječiji. I reče Gospod: gle, narod jedan, i jedan jezik u svijeh, i to počеше raditi, i neće im smetati ništa da ne urade što su naumili. Hajde da siđemo, i da im pometimo jezik, da ne razumiju jedan drugoga što govore. Tako ih Gospod rasu odande po svoj zemlji, te ne sazidaše grada. Zato se prozva Vavilon, jer ondje pomete Gospod jezik cijele zemlje, i odande ih rasu Gospod po svoj zemlji“ (Postanje, 1. Mojsijeva 11:1-9). Nakon rušenja Vavilonske kule Gospod je razdelio ljude na 72 naroda (jezika) i rasejao ih po zemlji. Međutim, kako Mrđenović navodi „tek od vremena zidanja Vavilonske kule pojavljuju se različiti jezici koji ljude sve više udaljavaju jedne od drugih prosto zbog ograničene ili onemogućene međusobne komunikacije ali i zbližavaju one koji se međusobno razumeju“ (Mrđenović, n.d.). Tek u Novom zavetu, ova pometnja među ljudima i jezicima će biti poništena kada Sveti Duh bude sišao na apostole na dan Pedesetnice i kada oni budu progovorili raznim jezicima i međusobno se razumeli. Na dan Duhova, na okupu bejahu Isusovi učenici, kad „ujedanput postade huka s neba kao duhanje silnoga vjetra, i napuni svu kuću gdje seđahu; i pokazaše im se razdijeljeni jezici kao ognjeni; i sjede po jedan na svakoga od njih. I napuniše se svi Duha svetoga, i stadoše govoriti drugim jezicima“ (Djela apostolska, 2:1-4). Prema Cvetkovska Očokoljić i Cvetkovski (2011) „pometnja među jezicima i, potom, razumevanje različitih jezika, predstavljaju osnovu hrišćanske komunikacije (zajedničarenja) među ljudima u zajednici sa Bogom“ (Cvetkovska Očokoljić i Cvetkovski, 2011: 161).

Južni Sloveni su verovali da je najstariji, prvi i jedini, Adamov jezik bio **sirijski**. Prema Trifunoviću (1985) „ovo shvatanje je imalo i šire duhovno značenje upravo za slovenske narode. U prvim godinama borbe za ravnopravnost slovenskog književnog jezika, kada su trijezičnici isticali isključivo pravo postojanja jevrejskog, grčkog i latinskog kao jezika svetih knjiga, bilo je značajno i negovanje gledišta o sirijskom kao Adamovom jeziku. Nepoznati prerađivač Amartolove Hronike, međutim, prenosi priču o jevrejskom kao najstarijem jeziku“ (Trifunović, 1985).

Hebrejski jezik kao jedan od najstarijih jezika sveta pripada stablu semitskih jezika. Njegovi počeci se vezuju za period od pre 4000 godina. Neki tragovi prvih zapisa na hebrejskom jeziku datiraju mnogo ranije, ali se ipak smatra da je formiran u vreme kralja Solomona (X vek p.n.e.). Hebrejski jezik je nastao od akadiskog, kna'ačianskog i jezika kojim su Izraelci govorili pre nego što su došli u Kna'an, i predstavljao je jezik starih Semita na tim prostorima. Nakon vavilonskog progonstva i dolaskom Avramovog jevrejskog plemena na prostore Kna'ana, heb-

rejski jezik biva potisnut i doživljava snažan uticaj aramejskog, govornog vavilonskog jezika. Proces zamene jezika bio je veoma lak i relativno brz, zbog bliskosti hebrejskog (ivrita) i aramejskog jezika.

U periodu prvog hrama hebrejski jezik u Judeji se označavao kao judejski jezik. To je jezik kojim su napisane mnoge starozavetne knjige i druga književna dela. Međutim, posle razaranja prvog hrama, službeni jezik postaje aramejski, koji vremenom postaje narodni jezik i jezik svakodnevice, dok se hebrejski jezik razvijao u dijaspori, pre kao jezik religije, nauke, svetih spisa, nego kao govorni jezik tj. izraz. Hebrejski jezik je korišćen kao jezik svetih knjiga, jezik molitvi i jezik književnosti. Iz razloga što je mali broj ljudi govorio hebrejski, nazivali su ga *svetim* jezikom. Da bi hebrejskom narodu pružio jezička sredstva i vratio hebrejski jezik u svakodnevni život, *Eliazer ben Jehuda* (1858-1922) se prihvatio da ivrit ponovo vrati u govornu praksu. Jehuda je na osnovu Tore i hebrejskih svetih knjiga sastavio veliki hebrejski rečnik koji je objavljen 1908. godine u Berlinu. Rad na rečniku je nastavio *N.H. Tur-Sinaja*, koji ga i završava 1960. godine.

U istorijskom razvoju hebrejskog jezika razlikujemo tri faze/vrste: biblijski (klasični), post-biblijski (neoklasični) i rabinski (Encyclopaedia judaica, 292, 394, 422, 428). Danas se koristi „moderni“ hebrejski, koji je i zvanični jezik države Izrael. Njime se služi više od 6 000 000 ljudi u svetu, kao govornim jezikom, ali isto tako veliki broj ljudi ga koristi kao jezik religije.

U Jermeniji se kod grigorijana-monofizita i kod Jermena-halkidonita *starojermenski jezik* čuva kao jezik Crkve i jezik liturgije. On (starojermenski jezik) je u pravom smislu sveti jezik. Muravjov (1999) navodi da je u Gruziji situacija potpuno analogna i da *starogruzijski* uz sve svoje velike fonetske, leksičke i sintaksičke razlike od savremenog gruzijskog kod Gruzina „ne izaziva želju da se ‘radi boljeg razumevanja’ zamene u bogoslužjenju savremenim jezikom” (Muravjov, 1999).

Sanskrit je jezik bramanske religije. Očuvan je u vrlo starim spomenicima i svetim spisima Indusa (oko 1200 godina p.n.e.). Ti najstariji sačuvani sveti spisi se nazivaju *Vede* (znanje), a postoje i mnogobrojni drugi spomenici, među kojima su najpoznatija dva velika induska narodna epska speva Ramajana i Mahabharata. Da bi jezik učene klase očuvali od mešanja sa jezikom drugih klasa, indijski gramatičari su izgradili gramatička i leksička pravila za upotrebu ovog jezika koji su nazvali imenom sanskrit („podešen“). Jedan od „najvećih spomenika ljudske inteligencije“ gramatičar *Panini* (IV vek p.n.e.) je napisao gramatiku za sanskrit. „Sanskrit je postao književni jezik bramanske Indije i ostao to za izvesnu vrstu spisa još i danas, iako se već pre naše ere prestalo govoriti njime, dakle sasvim slično kao latinski jezik u Evropi (...) Nasuprot sanskritu postojao je u Indiji tzv. *prakrit* ('prirodni narodni jezik')“ (Radović, 1959: 5). Na predavanju u Kalkuti (Indija) 1786. godine koje je održao sudija Vilijem Džons (1746-1794) rečeno je da je sanskrit „savršeniji nego grčki, bogatiji nego latinski, a srodan i sa jednim i sa drugim...“ (Isto, 65).

Klasični **arapski jezik** je sveti jezik islama. To je jezik kojim je napisana sveta knjiga islama Kur'an i maternji je jezik proroka Muhameda. Arapski pripada semitskoj grupi jezika, zajedno sa već spomenutim aramejskim i hebrejskim jezikom. Tokom srednjeg veka, arapski jezik je bio glavni jezik kulture i nauke, što je dovelo do brojnih arabizama u evropskim jezicima na području filozofije, astronomije, astrologije, matematike, algebre, medicine i drugih nauka. Književni ili standardni savremeni arapski se nije menjao od 7. veka nove ere, dok su ostali varijeteti koji se koriste u govornoj komunikaciji uticali na jezičku raslojenost.

Grčki jezik pripada brojnoj jezičkoj porodici indoevropskih jezika. Prvi pisani spomenici na grčkom jeziku potiču iz sredine II veka p.n.e. Grčki se izdvaja od ostalih indoevropskih jezika svojim kontinuitetom: uz manje prekide u starijim razdobljima on nam je poznat kroz veliko razdoblje od 3500 godina. Takav neprekinut sled možemo naći još samo kod kineskog i u nešto manjoj meri kod indijskih jezika. Muravjov (1999) navodi da je i u „vizantijskoj kulturi postojao sistem dva jezička koda, visoki stil (književni atički grčki kojim su, na primer, pisali oci-Kapadokijci) i niski stil (narodni jezik akritskog epa ili na primer narodnih pesama). Sasvim po strani stoji Biblija čiji jezik predstavlja stari istočno grčki dijalekat koji se obično naziva *koine* (grč. zajednički dijalekat)“ (Muravjov, 1999). Iako je Grcima jezik teksta Starog i Novog Zaveta teško razumljiv, ne postoje zahtevi da on bude zamenjen novogrčkim. Ista situacija je i kod drugih istočno-hrišćanskih naroda, pogotovo u Rusiji, gde „sam tekst Svetog Pisma predstavlja svetinju, ne samo kao ono što je označeno, već i kao ono što se označava, ne samo po sadržaju, već i po formi, budući da je 'svešteni' jezik“ (Muravjov, 1999).

Latinska crkvena književnost se počela razvijati na Zapadu u drugoj polovini II veka. Kolevka ove književnosti nisu ni Rim ni Italija već Afrika, gde se latinski nazivao još i *punski latinski jezik*. Odnos ova dva jezika je kao odnos jelinističkog grčkog aleksandrijskog prevoda i Novog Zaveta prema klasičnom grčkom jeziku. Latinski jezik je dobio ime po italском plemenu Latina koji su nastanjivali pokrajinu Lacij. Iako nazvan po oblasti, latinski jezik je u početku bio jezik grada Rima.

Jedan od prvih latinskih crkvenih istorika bio je *Rufin* (IV vek, +410) prezviter akvilejski. On je preveo crkvenu istoriju Jevsevijeju sa grčkog na latinski jezik. Međutim, nov latinski prevod sastavio je *Jeronim Hieronimus* (331-342) rodnom iz Stridona (Dalmacija). On je latinski prevod Svetog Pisma Novog Zaveta iz starijeg doba popravio po grčkom tekstu i preveo je Stari Zavet na latinski direktno sa hebrejskog jezika. Tako je stvorio novi latinski prevod Svetog Pisma, koji je nazvao *Sveta zbirka knjiga* (Bibliotheca sacra). Ovaj prevod je sve više dobijao na značaju i uspeo je malo po malo da potisne stari prevod tzv. Italu. *Itala* (versio antiqua latina, versio vetus latina) je stari latinski prevod poreklom iz Afrike. Javljao se u više recenzija (popravljenih izdanja). Naziv je dobio po jednoj recenziji koja se pojavila u Italiji. Itala se osim dosta velikih fragmenata usled pojave novog prevoda izgubila, a stari tekst Biblije održao se do danas samo

delimično. Početkom V veka novi prevod je zamenio Italu, pa je zbog opšte raširenosti kasnije nazvan *Vulgata* (versio vulgata), tj. opšte upotrebljavani prevod.

Zapadna bogoslužjenja, sva na latinskom jeziku, potiču donekle iz istočnih (pogotovo grčkih) liturgija. Najstarije zapadno bogoslužjenje je bez sumnje rimsko; ali prvobitno rimsko bogoslužjenje, koje se pripisuje apostolu Petru ne poznajemo. Rimsko bogoslužjenje poznajemo tek iz kasnijih prerada i samo na latinskom jeziku. Prerada Grgura Velikog, nazvana liturgia romana ili missa romana, medijolanska (milanska) liturgija, galinska liturgija, liturgija afrikanke crkve...sve su bile (i ostale) na latinskom jeziku.

Latinski jezik je pretrpeo uticaje mnogih italskih dijalekata, naročito sabinskog i etrurskog. Uticaj etrurske kulture je ostavio jasne tragove na rimsku pismenost, i na celu rimsku kulturu. Većina rimskih kraljeva je bila etrurskog porekla, te je etrurski jezik bio jezik viših društvenih slojeva. Rimski dečaci su učili u školi etrurski jezik sve dok ga nije zamenio grčki jezik. Latinski i grčki jezik su uzdizani kao jezici velikih civilizacija i sve do danas se nude kao obrasci jezičkog savršenstva, dok se za nemački tvrdilo da je „od svih jezika istovremeno najbogatiji i najsažetiji, nadmašujući hebrejski razvijenošću rečnika, a latinski i grčki konciznošću“ (Bugarski, 1996: 95).

Latinski jezik je poslužio kao uzor *nemačkom jeziku*. Važnu ulogu u ovom procesu stvaranja jezika su odigrali sveštenici i kaluđeri, koji su bili jedini pismeni ljudi toga doba. Oni su sav svoj rad stavili u službu nove vere i crkve, te je stoga religiozni pokret (nemačka mistika XIII veka) odigrao važnu ulogu crkvenim propovedima, raspravama na nemačkom jeziku (pored rasprava na latinskom) i pismima. Prvi pisani tragovi nemačkog jezika potiču iz VII veka, ali to su samo pojedina nemačka imena lica ili mesta u latinskim tekstovima. Kasnije nailazimo na tzv. glose, nemačke prevode latinskih reči. Prvi tekstovi na nemačkom jeziku potiču iz VIII veka.

Važan momenat u istoriji Nemačke i samog nemačkog jezika bio je 1522. godine kad je u zamku Vartburg veliki reformator - Martin Luter „izvadio ispod klupe Bibliju i ponemčio je“ (Grubačić, 2001: 117). Kaže se da je tada Bog progovorio na nemačkom.

Martin Luter (1483-1546) je najpre pisao jezikom saksonske kancelarije, a zatim su se jezik carske i jezik saksonske kancelarije slili u jedan jezik. Izjednačenje, međutim, nije bilo potpuno, te je Luter izabrao jezik saksonske kancelarije, koji je bio službeni jezik. Međutim, saksonski jezik (stvoren po uzoru na latinski) je bio pomalo neprirodan, neelastičan i bez svežine, te se Luter oslonio na živi govor okoline i tim jezikom je pisao svoje spise, pa i sam prevod Biblije. Iz živog narodnog jezika Luter je uzeo mnoge izraze i mnoge sintatičke elemente. Svoj jezik je stvarao postepeno, ali je prilikom objavljivanja prevoda Novoga Zaveta (1522) njegov jezik ipak delovao kao izgrađen i snažno je uticao na sve poduhvate usmerene ka stvaranju opšteg jezika. „Neznatan književnik, ali izuzetan polemičar, Luter se u doslovnom smislu bavio ‘jezičkim pastirenjem’, skupljanjem žive reči, njenim ‘oslušivanjem’: prvo u ispovedaonici, zatim u slušaonici, ali i na ulici i u

tavernama, gde je običnom čoveku 'motrio na usta kako govori', gde je 'danima i nedeljama' pratio kako nadahnuta reč živi i prirodno 'raste u osećanju i govoru srca'. (...) To je jezik koji uspostavlja sopstveni kontinuitet, oživljava kontekst, nezapisanu prošlost, jezik čiji smisao pamti i čuva svaka pojedinačna reč" (Isto, 117). Za ovo *Luterov jezik* može da zahvali najpre ogromnoj popularnosti samih Luterovih spisa, a i velikom autoritetu samog Lutera. Delujući preko crkve i škola na narod, Luterov jezik je brzo ostavio za sobom jezik obe kancelarije, i carske i gornjesaksonske. Međutim, ipak je Luterov jezik nailazio i na prepreke, pogotovo u Bavarskoj i nekatoličkoj Švajcarskoj, gde je vlada u Bernu opominjala sveštenike da se u crkvenim propovedima ne služe „neobičnim novim nemačkim jezikom“ tj. luterovim. U ovoj borbi, a i u borbi sa papskom vlašću Luteru je kao najvažnije oružje bio potreban jezik koji će koliko toliko biti razumljiv svim Nemcima. Nemački opšti jezik, onakav kakav je izgrađen do kraja VIII veka i prihvaćen u svim oblastima nemačkog govornog područja, zasniva se na Luterovom jeziku, jeziku svugde razumljivom za shvatanja o Bogu i upravo „zahvaljujući Luterovom prevodu Biblije na majsensko-saksonski dijalekat izbegnuta je opasnost potpune jezičke pometnje, vavilonskog simbola kobne podele što ruši prvobitno jedinstvo, pa je novi visokonemački ubrzo postao mnogo više od 'protestantskog dijalekta'" (Isto, 118).

Znatniji rad na crkvenoj istoriji kod rimokatolika, počeo je tek pri kraju VIII veka. Bogoslovi tzv. Jozefinske škole (vreme cara Josifa II) su latinski jezik, koji je dotle u rimokatoličkoj teologiji u Nemačkoj isključivo vladao, počeli zamenjivati nemačkim, a toj zameni je mnogo doprinosila i podela koja je izvršena u drugoj polovini VII veka: Luterov jezik za oblast religije i crkve, a carski jezik za svetovnu oblast. Na taj način napušten je latinski jezik kao jezik javnog bogoslužjenja, a uveden je narodni jezik u bogoslužjenju, te je data mogućnost celom narodu da učestvuje u bogoslužbenom pojanju.

Za **engleski jezik** možemo reći da je internacionalni jezik. Kao maternji jezik ga koristi blizu 400 miliona ljudi, dok ga mnogi koriste kao službeni jezik. Pripada grupi keltskih jezika. Sredinom V veka Britanija je bila provincija Rimskog carstva, skoro 400 godina. Službeni jezik je bio latinski, kojim su se služili pored rimskog stanovništva, vojska i naseljenici. Pored njih, latinskim jezikom su imali pravo da se služe i Britanci koji su bili u rimskoj službi.

Veoma važna ličnost za engleski jezik je *Wiliam Caxton* (Vilijam Kakston), prvi engleski štampar. Kakston se žalio kako je engleski jezik promenljiv i kako se ljudi iz različitih krajeva zemlje ne mogu razumeti zbog mnogobrojnih odstupanja. Zbog toga se on zalagao za standardizaciju jezika, koja je bila nužna za engleski jezik (Milroy & Milroy, 1999: 27-30). U crkvenoj upotrebi engleski je koristio dosta pozajmica iz latinskog (disciple, shrine, preost, nonne, munuc), grčkog (apostle, pope, psalter, angel, litany, martyr, mass, relic) i hebrejskog jezika.

Veoma važna ličnost kad je u pitanju engleski jezik, posebno u crkvenoj upotrebi, je *John Wyclif* (Džon Viklif), koji je omogućio protestantizaciju crkve. Viklif je svojim prevodom Biblije (1384) proglašen za jeretika, jer je smatrao da

Biblija treba da bude pisana na narodnom jeziku kako bi na taj način bila pristupačna svim ljudima. Mnogi su ga u to vreme optuživali što je dopustio: „da svaki čovek, šta više, svaki dečak i služavka mogu čitati na egleskom, čak i obraćati se Bogu, a ono što je najstrašnije i razumeti božije kazivanje“ (McCrum, Cran & MacNeil, 1986: 110-115). Prevođenje i štampanje božije reči na narodnom jeziku je predstavljalo pravu revoluciju u to vreme. Godine 1534. kada je Henry VIII proglašen za papu i raskinuo sa rimskom crkvom, pojavilo se još par verzija Biblije na engleskom jeziku.

- *William Tyndale* (1494-1536). Njegov *New Testament* (Novi testament) iz 1525. godine predstavlja prvi engleski tekst sa specifičnim narečjem odnosno dijalektom koji je posle poslužio kao osnova za mnoge prevode. Tindal se zalagao da se svaka Biblija čita na jeziku koji se koristi u narodu i razumevanje jezika je stavljao u prvi plan
- *Miles Coverdale* (?1488-1536). Koverdalov tekst je publikovan 1535. godine i to je bila prva kompletirana Biblija koja je štampana u Engleskoj. Prevođena je sa nemačkog jezika.
- *Matthews Bible* (1537). Metjuova Biblija je štampana u Engleskoj i u njoj se nalaze neki elementi iz Tindalovih tekstova i prevoda. Bazirana je i na radovima Koverdala.
- *The Great Bible* (1539). Ovaj tekst je nazvan *Velika Biblija* zbog veličine/opsega kada je prvi put štampana 1539. godine. Predstavlja jednu od mnogih verzija koje se koriste u protestantskoj Engleskoj. U svakoj parohiji se nalazi kopija ovog dela. To je ustvari revizija Metjuove biblije, koju je uredio Koverdal. Predgovor je napisao arhibiskup *Thomas Cranmer* (Tomas Kranmer), pa se zbog toga ova verzija često naziva i „Kranmerova Biblija“ (Cranmers Bible)
- *The geneva Bible* (1560). Ova verzija je stvorena u protestantskoj Engleskoj za vreme kraljice Meri. Predstavlja prvu Bibliju pisanu rimskim stilom.
- *The bishops Bible* (1568). Predstavlja verziju „Velike Biblije“. U službenoj upotrebi je od 1571. godine
- *The Douai-Rheims Bible* (1609-1610). Ovaj prevod su koristili rimski katolički sveštenici koji su bili u izgnanstvu po Evropi. Prva verzija (*The Rheims New Testament*) se pojavila 1582. godine. Bazirana je na latinskoj vulgati i koristila se u katoličkoj Engleskoj u XVI i XVII veku.
- *The King James Bible* (1611). Poznata je još kao i *Authorized Version* biblije. Motivacija za ovaj prevod je uzeta iz luterovih spisa i njegovog protesta u Vitenbergu. U prevođenju je učestvovalo 54 prevodioca, koji su bili podeljeni po sekcijama i svaki je prevodio jedan deo Biblije. Za prvu verziju bilo je potrebno četiri godine, a konačna verzija pojavila se devet meseci kasnije. Prevodioci su se služili Tindalovim prevodom Biblije (Crystal, 1995).

Najstariji zapisani slovenski jezik u istoriji je poznat kao *staroslovenski jezik* – prvi književni jezik svih Slovena. Nekada je postojao praslovenski jezik kojim je govorila cela praslovenska zajednica, ali je istorijskim razvojem i diferencijacijom jezika vremenom stvoreno više grupa slovenskih jezika. Staroslovenski jezik je bio isključivo jezik pisane komunikacije, bogoslužbenog karaktera, kojim niko nije govorio (osim što su se tekstovi crkvenih knjiga izgovarali), ali koji se niti gramatički niti leksički nije isuviše razlikovao od tadašnjih narodnih govora srpskih.

Sloveni su vrlo rano bili upoznati sa pismom susednih naroda, prvenstveno sa grčkim i latinskim o čemu svedoči crnorizac *Hrabar* (IX vek) u spisu „O pismenah“, ali „Sloveni nisu ostali pri tom pismu, zato što nije glasovno zadovoljavalo njihov jezik, koji je imao i takvih glasova koji se nisu mogli izraziti ni grčkim ni latinskim slovima, a da se ne promeni tačan izgovor njihovih reči. Ta potreba tačnog fiksiranja izgovora slovenskih reči prinudila je stvaraoce staroslovenske azbuke *Ćirila* i *Metodija* da stvore za sve slovenske glasove posebne znakove i da pomoću njih verno zapišu izgovor slovenskih reči“ (Čirković, 1989: 2).

Jugoistočnomakedonski dijalekat na koji su *Ćirilo* i *Metodije* oko 863. godine preveli najvažnije bogoslužbene knjige bio je još uvek vrlo sličan praslovenskom. Zbog toga je trebalo novo pismo, nova azbuka i novi liturgijski jezik. „Slovenska azbuka nije nastala evolucijom, kao što je to bilo kog Grka, nego revolucijom“ (Đorđić, 1975: 16). *Ćirilo* (*Kiril*) je sastavio *Ćirilicu* po uzoru na grčku majuskulu ili unicitajnu azbuku, dok su glagoljicu koja je postala na uzoru grčke miniskule ili kurzivne azbuke sastavili kasnije Sloveni latinskog obreda ili Latini, da bi time razdvojili Slovene od grčkih Slovena. Međutim, postoje različita mišljenja oko toga ko je sastavio prvobitnu azbuku. Uglavnom, na Istoku se koristila ćirilica, dok je Zapad prihvatio glagoljicu.

Zbog velike rasprostranjenosti grčkog obreda i slovenske liturgije, papa *Jovan VIII* (872-882) je pozvao *Metodija* 879. godine u Rim da se opravda. Da bi umirio i nemačku stranu, koja se takođe usprotivila ćirilometodskom jeziku (koji je posedovao prilično bogat rečnik i sintaksu osetno prilagođenu potrebama književnog izraza), papa je dao nalog da se *Jevandjelje* čita isprva na latinskom i tek posle toga na slovenskom jeziku. Posle *Metodijeve* smrti nemački uticaj je postajao sve veći i *Moravska* je sve više latinizirana, a slovenska liturgija zajedno sa grčkim obredom je progonjena a vremenom i uklonjena. Latinski obred je još više očvrstao kada je 1062. godine u *Olomuci* (*Moravska*) osnovana latinska episkopija i zabranjena slovenska liturgija. Na saborima u *Hrvatskoj* i *Dalmaciji* (925. i 1059.) slovenska liturgija je takođe osuđena. Međutim, *dalmatinski Hrvati* nisu želeli napustiti slovensku liturgiju, te im je papa *Inokentije IV* 1248. godine dozvolio upotrebu slovenskog jezika u liturgiji, i to u obliku glagoljicom napisanog prevoda rimske liturgije (Popović, 1955: 710-716).

Kao crkveni ili liturgijski jezik, staroslovenski jezik se održao do našega vremena kod Slovena istočnoga obreda u osnovi onakav kakav je bio i pri svom postanku. Današnji bogoslužbeni jezik se naziva crkvenoslovenski, za razliku od nekadašnjeg prvobitnog crkvenog jezika – staroslovenskog.

Crkvenoslovenski jezik je spadao u one koji se ponajmanje razlikuju od narodnog govora. Danas je razlika između crkvenoslovenskog i srpskog jezika vrlo znatna, što je rezultat promena u srpskom jeziku. Međutim, u mnogim pojedinostima srednjovekovni jezik je raspolagao izražajnim mogućnostima koji nedostaju današnjem jeziku. Srpski jezik koji mi danas koristimo zaostaje za staroslovenskim jezikom u pogledu upotrebe složenica, koje su u srednjem veku obilato stvarane po grčkom uzoru.

Crkvenoslovenski bogoslužbeni jezik je ušao u srpsku crkvu preko knjiga ruske recenzije. Dve velike seobe Srba, 1691. i 1735. godine, uticale su na dodir sa novom kulturom. Uticaj Habzburške monarhije bivao je sve veći, pogotovo od onog momenta kada Srbi u želji da se približe Rusima, ali i da se donekle odbrane od nasrtljive rimokatoličke propagande, prihvataju ne samo ruske bogoslužbene knjige već u svoj svakodnevni život žele uvesti i slavjanosrebski jezik. Milanović (2006) ističe da je „tu mešavinu ruskog, crkvenoslovenskog i delom srpskog jezika, bilo moguće tolerisati iz prostog razloga što su političke okolnosti diktirale i taj segment svakodnevnog života (misli se na zavisnost od Rusije kao velike pravoslavne sile). To je za posledicu imalo potpuno iščezavanje srpskoslovenskog jezika, nacionalne recenzije srpskog naroda, u bogoslužbenoj upotrebi“ (Milanović, 2006: 198). Promena knjiga i bogoslužbenog jezika, posle pada srpske države, stvorila je neke zabune u čitanju koje se i danas oseće i povlače, a koje su se od primene Vukove jezičke reforme još više ukorenile.

Fonetika i pravopis srpskog jezika bili su izloženi uticaju promena u glasovnom sastavu srpskog govora. Ivić (1998) ističe da je „nestankom pojedinih glasova iz živog izgovora iščezla mogućnost da se oni izgovaraju i u crkvenom jeziku, a promene u izgovoru tog jezika obično su posle izvesnog vremena dolazile do izražaja u njegovom pisanju. Tako je u XVII veku u mnoge srpskoslovenske knjige ušao, spontano i postepeno, pravopis koji se u nauci naziva posrbljenim“ (Ivić, 1998: 83).

Srpskoslovenski jezik u svom „posrbljenom“ vidu zadržao se u funkciji bogoslužjenja i verskih knjiga (delimično i crkvene administracije). Međutim, pravoslavno sveštenstvo je ogromno zaostajalo za katoličkim sveštenstvom svojim obrazovanjem; nisu postojale škole za sveštenike, niti adekvatno osposobljeni nastavnici ni udžbenici. Ivić (1998) tu situaciju pojašnjava time što „austrijska vlast nije dozvoljavala osnivanje štamparije za Srbe, u nadi da će pravoslavnu crkvu lakše skršiti ako ona ne bude imala svojih knjiga. Taj se račun pokazao rđavo smišljenim. Sve što je Beč činio guralo je Srbe u okrilje Rusije. Rusija je mogla dati i knjige i učitelje, a uz njih i odobrenje u borbi za pravoslavlje“ (Ivić, 1998: 116). Srpskoslovenski jezik jako je dugo vršio funkciju književnog jezika kod Srba, od XI do tridesetih godina XVIII veka, kada ga je smenio ruskoslovenski jezik, tj. ruska redakcija staroslovenskog jezika. Sve to vreme u srpskom društvu, pa i kasnije sve do Vukove reforme sredinom XIX veka, postojala je diglosija, funkcionalni rasep u jeziku.

Ovo je omogućilo širenje *ruskoslovenskog jezika* koji ustvari predstavlja rusku redakciju staroslovenskog jezika. Nastao je vrlo rano prilikom stabilizovanja slovenskog crkvenog jezika u ruskoj sredini. „Zamena srpske redakcije ruskom osetno je udaljila crkveni jezik kod Srba od narodnog, čineći ga težim, zatvorenijim za masu neprosvećenih. S druge strane, rusifikacija crkvenog i književnog jezika olakšala je usvajanje kulturnih tekovina iz Rusije i preko Rusije (Ivić, 1998: 118). Ruskoslovenski je, kako Ivić (1998) navodi „bio čvrsto ustoličen u funkciji jezika crkve, kao u bogoslužju, tako i u crkvenoj administraciji. (...) Postojalo je sve jasnije da taj jezik više nema izgleda da se održi kao književni jezik kod Srba. On je učenicima, čitaocima, piscima postavljao preteške zahteve. Bio je to jezik koji se morao posebno učiti, dugo i s naporom, gotovo kao i svaki drugi strani jezik“ (Ivić, 1998: 160).

Krajem XII veka u štokavskim krajevima je naglo oživela kulturna delatnost. U jeziku tih tekstova (slovenskih) istovremeno su se pojavila dva paralelna toka: srpska redakcija *crkvenoslovenskog jezika*, često nazivana i srpskoslovenskim jezikom, i uz nju *narodni jezik*. Tako je na samom početku kod Srba stvorena *diglosija* – stanje u kojem se jedno društvo služi sa dva jezička tipa, funkcionalno diferencijalnim tako da se jedan od njih oseća kao „viši“, oplemenjen, otmeniji i učeniji (koristio se za tzv. više funkcije - književnost, administracija, pravo, školstvo i sl.), a drugi kao „niži“, narodski i jednostavniji (svakodnevna, neformalna komunikacija). Slična je diglosija u srednjem veku vladala i kod drugih pravoslavnih Slovena, dok je kod Rumuna jaz između govornog jezika, romanškog, i književnog, slovenskog, bio neuporedivo dublji. Kao što je već pomenuto, takva situacija je bila i sa latinskim jezikom u katoličkom delu Evrope i sa grčkim jezikom u vizantijskim oblastima. Slična situacija je bila sa klasičnim arapskim u islamskim zemljama i sa sanskritom u Aziji.

Ovakvo jezičko dvojstvo odgovaralo je pre svega interesima sveštenstva, gde se pismenost negovala više i sistematičnije nego u bilo kojem drugom društvenom sloju. „Bogoslužbene knjige, kao i samo bogoslužjenje, smeli su biti samo na ‚višem‘ jeziku. Sakralna upotreba tog jezika činila je u očima puka i sam taj jezik svetim, a njegova nerazumljivost se doživljavala kao tajanstvenost. Tako je taj jezik doprinosaio kulturnoj i psihološkoj nadmoći sveštenstva nad neposvećenima. Međutim, osnovna pobuda crkve za uporno čuvanje arhaičnog jezika ležala je u potrebi da se verski spisi reprodukuju bez izmena. Jednom napisani odn. prevedeni, ti su se tekstovi smatrali neprikosnovanim; svaka reč u njima bila je važna, toliko čak da su se raskoli i jeresi često temeljili na različitoj interpretaciji jedne reči ili jednog pasaža u svetim knjigama. Modernizovanje jezika ili prevođenje na nove jezike ugrozilo bi, u očima srednjovekovnih crkvenih otaca, autentičnost teksta i otvorilo puteve pogrešnim tumačenjima. Što se tiče objektivnog interesa kulturnog razvoja društva, diglosija je bila štetna utoliko što je postavljala jednu pregradu više između razvijenije kulture i širih masa, a počese i feudalaca, koji nisu svi vladali ‚višim‘ jezikom. S druge strane, za kulturnu uzajamnost među narodima bilo je dragoceno to što se istim književnim jezikom svaki put služilo više naroda“ (Ivić, 1981: 618).

U srednjem veku, srpski jezik je bio mnogo arhaičniji nego danas. Kako Ivić (1981) navodi „čoveku iz naroda crkvenoslovenski tekstovi su i tada svakako bili teško razumljivi, ali ne zbog neke udaljenosti u pogledu glasova, oblika ili osnovnog rečničkog fonda, nego zbog sadržine tekstova i zato što su mu bili nepoznati apstraktni i drugi učeni izrazi, i što mu je bila tuđa glomazna, veštački skovana crkvenoslovenska rečenica. U slovenskim zemljama u srednjem veku crkvenoslovenski se nije osećao kao strani jezik, bitno različit od domaćeg, već kao viši stil domaćeg jezika. Stoga se u mnogim slovenskim tekstovima mešaju elementi crkvenoslovenskog i domaćeg jezika, dok bi takva mešavina latinskog s tadašnjim živim evropskim jezicima bila nezamisliva“ (Ivić, 1981: 620).

Ipak, grčka kultura je ostajala uzor za sve pravoslavne Slovence, kulturno najuzdignutiji sloj sveštenstva po pravilu je znao grčki, na grčkom se mnogo čitalo i sa grčkog se prevodilo, što je sve činilo da uticaj traje i da se produbljuje. Zaista, Grci su odigrali važnu ulogu u razvitku materijalne kulture Slovena. Gotovo sva terminologija srpske pravoslavne crkve je grčka, a od toga je dosta ušlo i u svakodnevnu upotrebu (anđeo, đavo, manastir, ćelija, mitropolit, episkop, eparhija, đakon, iguman, ikona, kandilo, nafora, liturgija, litija, koljivo itd.).

No, prevodi Svetog pisma koje su uradili Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić na srpski jezik otvorili su vrata za nove poduhvate u prevođenju bogoslužbenih knjiga na srpski jezik. Međutim, prevođenja su dovela do dobrih i loših strana. Kako Milanović (2006) navodi prevođenje nikada ne može biti jedinstveno i ujednačeno. Zatim, ukazuje na siromaštvo srpskog jezika bogoslovenskim izrazima i ostalim jezičkim iskazima estetsko-ontološke prirode koje postoje u crkvenoslovenskom jeziku (npr. blagoljepije, krjepkij). Takođe se javlja problem sa kog jezika vršiti prevod (sa grčkog originala, crkvenoslovenskog prevoda ili koristiti srpskoslovenski izvornik) i kao važan činilac prisutno je pitanje jezika pevanja/pojanja, s obzirom da srpski jezik nema onu vrstu melodičnosti i ritmike koju poseduju grčki i crkvenoslovenski jezik (Milanović, 2006: 206-7).

S druge strane, Bajić (2007) u svojoj empirijskoj studiji o bogoslužbenom jeziku u Srpskoj pravoslavnoj crkvi napominje da je „u Ruskoj pravoslavnoj crkvi ideja rusifikacije bogoslužjenja, kao i praksa savršavanja službi na ruskom jeziku, i dan danas je marginalna, s obzirom na visok stepen korelacije bogoslužbenog jezika sa savremenim standardom. Konkurentna upotreba crkvenoslovenskog i savremenog jezičkog standarda danas je prisutna i na ukrajinskom, bugarskom i makedonskom terenu, što opet potvrđuje tezu da je prihvaćenost crkvenoslovenskog jezika u najtešnjoj vezi sa njegovim udelom u književnojezičkom standardu svake nacionalne zajednice ponaosob. U perspektivi bi potiskivanje ili eventualno gubljenje crkvenoslovenskog jezika iz bogoslužbene upotrebe suzilo ili onemogućilo živo prisustvo njegovih elemenata, prvenstveno leksičkih, i time umanjilo bogatstvo najpre sakralnog stila, a zatim i književnojezičkog izraza savremenih slovenskih jezika“ (Bajić, 2007: 366).

Slovenski jezici, kao i tradicionalni bogoslužbeni jezici drugih naroda, predstavljaju „veliko svešteno nasleđe (...) crkvene starine i zato je neophodno da se čuva i održava kao osnovni jezik (...) bogoslužjenja“ (Bajić, 2007: 367). O tome je

veoma poučno besedio vladika Nikolaj rekavši: „crkvenoslovenski jezik vezuje sve slovenske narode tim jezikom. I Rusi i Bugari i mi Srbi svima su iste bogoslužbene knjige i to nas vezuje. Zatim, ako bi se bogoslužbene knjige prevodile, a naš jezik govorni menjao se i reformisao, to znači: trebalo bi svakih sto godina pa da se ponovo prevode bogoslužbene knjige. Tako bi se udaljili od originalnog crkvenoslovenskog teksta koji je tako bogat i savršen, da se ne može prevesti svaka reč na srpski jezik koji je mnogo siromašniji od njega. Zatim, mi na našem jeziku slušamo obične razgovore, psovki i kletvu, pa se svađamo i grdimo na tom našem jeziku. Zato je slovenski jezik svet i on mora ostati za razgovor sa Bogom. I ko voli crkvu i Bogu se moli dolazeći često u crkvu, on će sve na bogoslužnju brzo svići i sve razumeti. Crkvenoslovenski jezik je most koji povezuje sve slovenske narode“ (Popović, 2009).

Zaključak

Jezik ima karakter povesne sudbine; on određuje način na koji pripadamo samom događaju sveta. Jezik je instrument za proučavanje kulture i civilizacijskih domena. Pomoću jezika se proučavaju odgovarajući kulturni, odnosno civilizacijski segmenti. Kao što se pojedinci rađaju i stvaraju narode, tako se i jezici rađaju jednaki, ali „odrastaju“ nejednako. „Nastali zajedno, društvo i jezik samo tako i opstaju: jedno bez drugoga izgubilo bi mogućnost svoga postojanja“ (Bugarski, 1996: 13). U tom svom pokazivanju i skrivanju jezik je podložan raznovrsnim i stalnim promenama, koje su prisutne i u današnje vreme. Želja autorke nije bila da dovede u pitanje korišćenje tradicionalnog bogoslužbenog jezika, već da ukaže na različite istorijske razvoje pobrojanih jezika i uticaje na promene u jeziku, diglosiju i funkcionalni rascep u jeziku, nedostatke u prevođenju bogoslužbenih i crvenih spisa, te potrebe vernika za razumevanjem službi i molitvi i približavanje reči Božije čoveku. Iako većito težimo za novim jezičkim formama, Papadopulos (1998) naglašava da je ipak jedini legalan i neophodan pokret onaj od života prema jeziku, a nikad suprotno“ (Papadopulos, 1998: 59).

Stanojević (2001) ističe da „nema života bez jezika. Ništa ne postoji za nas u svetu a da nije taknuto jezikom. Ako se zamislimo nad jezikom, najpre će nam izgledati da je u njemu sve samorazumljivo. Posvetimo li mu se, zatim, iole više, on će biti čudo. Proziran i konačan, potom beskrajn i sve manje proziran. Naoko prazan, a onda sve pouzdanije naslućujemo da je u njemu jedino čovekovo blago: sva naša iskustva i sva naša mašta, naša istorija od pamtiveka do danas, naša ograničena znanja, ali i neizmerne mogućnosti da saznajemo, saopštavamo i evoluiramo. U njemu je sve što smo bili, što jesmo i što možemo biti“ (Stanojević, 2001: 5).

Literatura:

- Bajić, R. (2007). *Bogoslužbeni jezik u Srpskoj pravoslavnoj crkvi (prošlost, savremeno stanje, perspektive)*. Beograd: Manastir Banjska, Institut za srpski jezik SANU
- Bugarski, R. (1996). *Jezik u društvu*, Beograd: Čigoja štampa i XX vek
- Cvetkovska Ocofoljić, V. i Cvetkovski, T. (2011). Vavilonska pometnja i stvaranje supra- jezika kao novi vid izgradnje vavilonske kule. U: *Kultura polisa*, god. VIII (2011), br.16, str. 159-174. Dostupno na: <http://kpolisa.com/KP16/PDF16/kp16-III-3-CvetkovskaCvetkovski.pdf> (20.3.2018.)
- Crystal, D. (1995). *The Cambridge encyclopedia of the English language*, Cambridge: University press
- Ćirković, B. (1989). *Gramatika crkvenoslovenskog jezika za učenike bogoslovije*, Beograd
- Đorđić, P. (1975). *Staroslovenski jezik*, Novi Sad: Matica srpska
- Encyclopaedia judaica, volume 17, supplement, *Encyclopaedia Judaica Jerusalem* „EJ“, Jerusalem: Keter Publishing House, Ltd. Israel
- Grubačić, S. (2001). *Istorija nemačke kulture*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Hajdeger M. (1995). Uvod u metafiziku, Poreklo umetničkog dela, u: *Filozofija i društvo VIII*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Ivić, P. (1981). *Istorija srpskog naroda I*, Beograd: SKZ
- Ivić, P. (1998). *Pregled istorije srpskog jezika*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Koković, D. (2000). *Kultura i umetnost*, Novi Sad: Akademija umetnosti
- McCrum, R., Cran, W. and MacNeil, R. (1986). *The story of English*, London, Boston: Faber and faber
- Милановић, Ј. (2006). Богослужбени језик Српске цркве- савремено стање и перспективе. У: *Логос*, стр. 189-208. Доступно на: http://www.verujem.org/pdf/milanovic_jezik.pdf (16.3.2018.)
- Milroy, J. and Milroy, L. (1999). *Authority in language*, London, New York: Routledge
- Mrđenović, N. (n.d.). *Jezik u crkvi*. Dostupno na: <https://www.czipm.org/jezik.html> (19.3.2018.)
- Муравјов, А. В. (1999). *Богослужбени језик Руској Православној Цркви. Историја. Покупи реформацији*, Сретенски манастир
- Papadopulos, S. (1998). *Teologija i jezik*. Srbinje-Beograd-Valjevo-Minhen
- Popović, R. (2009). *Zabeleške o Svetom Vladi Nikolaju*, Čačak
- Popović, I. (1955). *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska
- Radovanović, M. (1997). *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Radović, O. M. (1959). *Uvod u istoriju nemačkog jezika*, Beograd: Naučna knjiga
- Stanojević, Ž. (2001). *Hebrejsko-srpski rečnik*, Beograd: Rad; Alfa i Omega
- Трифунџић, Ђ. (1985). Вавилонска кула и схватање језика у старој српској књижевности, у: *Књижевна историја*, XVIII 67-68, Доступно на: <http://zlatousti.org/clanakview/index?id=128> (16.3.2018.)

msr Ljiljana Čumura
Matica srpska
Department in Bačka Palanka
ljcumura@yahoo.com

LITURGICAL LANGUAGES

Summary

Language is an instrument for studying culture and civilization domains. It is used to study relevant cultural or civilizational segments. Language is an indicator of the real state of things in the spiritual life of every society. In every area: arts, science, sport, politics, in general, as well as in every sphere of life, there is a language that is in use. So the church and religion have their own languages. In this paper the author gives an overview of the historical development of several languages that are used or have been used in worship services: Hebrew, Sanskrit, Latin, Greek, German, English and Slovenian language. The author analyzes diglossia - a situation in which two languages (or two varieties of the same language) are used under different conditions within a community. Diglossia means that one society serves two language types, functionally differential so that one of them felt as a "higher", refined, fancier, and more learned, and the second as "lower", popular and simple. This situation was present with the Roman and Latin languages in the Catholic part of Europe, with the Greek language in the Byzantine areas, with classical Arabic in Islamic countries and with Sanskrit in Asia, but was mostly present in Slovenian languages. This work lead one to think that the diglossia or linguistic duality had the effect of contributing to the cultural and psychological superiority of the clergy over the unquestioned with the help of language or, thanks to the diglossia, preventing the modernization of the language or the translation into new languages by endangering the authenticity of the texts and opening the way with false interpretations. In any case, the nations mature, as well as individuals. Likewise - languages are born equal, but "grown up" is unequal, and in this display and concealment the language is subject to various and constant changes, which are present even today.

Key words: liturgical languages, sacred language, diglossia, the Bible